

MIXEL ELISSAMBURUREN BIZIA ETA LANAK

(Heleta, 1826-Hazparne, 1895)

Martin Jose Lasa, lasalletarra

Heleta, 1995-05-26

Heletako andere auzapeza eta gainontzeko agintariak,
Euskaltzainburu eta euskaltzain jaunak,
Jaun-Andereak,
Agur.

Joan den apirilaren 22an egon nintzen lehenengoz Heletan. Heleta eza-
gutzera etorri ginen lau “Frera”. Elizan norbait armonioa jotzen zegoen. Baio-
nan ikasten ari den Melle. Noblia gazteak igandeko abestiak prestatzen zituen.
Herria bakez beterik zegoen. Hiru pertsona besterik ez genituen ikusi. Horien
artean, haur bat pelotalekuan, pelota dantzan jartzen zuelarik. Halakoxe bat
joan den mendean, Heletako plaza eder handian, Mixel Elissamburu mutikoa.

Hona bada berriz hemen zuen artean. Nolatan hori? Badu Piarres Charrit-
ton jaunak jendeak amore eman dezan argudioak aurkezteko abilezia. Adore
emaile trebea da. Bera eta bere emaztea etorri zitzaizkidan Donostiarat apiri-
laren 29an zera esatera: “Freren arteko norbaitek eman beharko luke hitzaldi
bat Mixel Elissamburu lasalletarrari buruz”. Nola esango bada ezetz?

Hitzaldi hau ematean, Iñaki Olabeaga eta Nikolas Alzola gure ordenako
bi Anaia zendu maiteen tradizioari jarraitzen diot: biak baitute idatzi Anai In-
nocentius / Mixel Elissambururi buruz. Baina, badut nik ezin eman ugari, ga-
rrantzi haundia duten zenbait eremutan: hasteko esan behar dizuet, historiarako
zaletasuna baldin badut ere, ez nauzuela ez historigile, ez filologo, ez literatur
idazle, teologoa baizik. Gauza ezberdinak dira historia deskriptiboa egitea ala
ideologiaren historia kokatu eta ingurunean txertatua egitea. Nire ustez, Elis-
sambururen zenbait liburuk bigarren historia-motaren beharra izango lukete.
Elissamburuk idatziriko “*Framazonak*” eta “*Frantziako hirur errepubliken ix-
torioa laburzki*” izenburuko liburuak batez ere, girotze eta kontestualizazio ho-
rren premian daude. Galdera franko, beraz, dantzan neure buruan: Nolakoa izan
da XIX. mendea Frantzian? Nolakoa mende horretako ibilbide ideologikoa?
Are zehazkiago, nolakoa Ipar Euskal Herriko mugimendu ideologikoa XIX.
mendean zehar?

Eta hor Joseba Intxaustik orain urte batzuk zion hura gertatzen zait: “*Ez gabiltz hemendarrak [hegoaldekoak, alegia] ipar Euskal Herriazko jakitatez jantziegi, beharbada jakiteko erosotasun handirik ez dugulako ere bai. Hangoen historiari gagozkiola, pobreago gara oraindik, «beste» historia bati loturik egina bait da haiena*” (1) [zuen, esan nahi du]. Interpretazio eta kontestualizazio baten beharrak eta hegoaldekoen ezagupen murriztaren egiaztapenak bultzatu zuen, hain zuzen, orduan Joseba Intxausti, “*Mintzaira, aurpegia: gizon*” (2) eta “*Zezenak Errepublikan*” (3) bi liburu interesgarri baino interesgarriagoen argitarapenaren artean “*Iraultzaren hildotik*” beste hura argitaratzera.

Dena den, noan besterik gabe hitzaldi honen harira: Mixel Elissambururen bizia eta lanak.

I. FRAIDETU ZEN ARTE

Mixel Elissambururen familia-aztarnak bilatzen saiatu izan dira Iñaki Ola-beaga (4) eta Nikolas Alzola (5) lasalletarrak. Joan Bautista Elissamburu olerkari famatuaren giza-ingurunea argitzen zutelarik, Antonio Maria Labayenek (6) eta Louis Dassance-k (7) ere haren lehengusu Mixeli buruzko datu interesgarriak eman zizkiguten. Nik neuk ere Erroman, lasalletarron Etxe Nagusiko Artxiboan Hazparneko eskolari eta Elissambururi buruzko dokumentazioa aztertzerik izan dut (8).

Erromako gure artxiboko “*Grande Fiche*” delakoan datu hauek aurkitzen ditut: “*Frère Innocentius, nommé dans le monde Elissamburu Michel; fils de Jean, et d’Indart, Gracianne, né le 17 février 1826, commune de Hélette, can-*

(1) Joseba INTXAUSTI, *Iraultzaren hildotik*, Jakin liburu sorta (3), Jakin, Arantzazu-Oinati, 1972, 10. orr.

(2) Jean HIRIART-URRUTY, *Mintzaira, aurpegia: GIZON!*, Aitzin-solasa: Piarres LAFITTE, Jakin liburu sorta (2), Jakin, Arantzazu-Oinati, 1971, 221. orr.

(3) Jean HIRIART-URRUTY, *Zezenak Errepublikan*, Jakin liburu sorta (4), Jakin, Arantzazu-Oinati, 1972, 216. orr.

(4) Iñaki OLABEAGA, *Michel Elizanburu, Anai Inozenzio, Salletarra. Bere bizitza eta lanak*, Egan, XII (1959, Abend.) 142-154. orr.

(5) H.V.B [Hno. Valentín Berriochoa = Nikolas ALZOLA GEREDIAGA], *Documentos de dos vascófilos lasalianos naturales de Helette (Frère Innocentius y Frère Juvénal-Martyr)*, BRSVAP, XX (1964) 174-175. orr.; *Nota adicional a los documentos de los Hermanos Inocencio y Juvénal-Martyr*, BRSVAP, XX (1964) 325-326. orr.; *Elissamburu el fraile*, BRSVAP, XXIV (1968) 108-109. orr.

(6) Antonio Maria LABAYEN, *Elizanburu. Bere bizitza ta lanak. Su vida y obras*, col. Auñamendi, 124, Auñamendi, Donostia, 1978, 221+[9]. orr.

(7) Louis DASSANCE, *Recherches sur la filiation du poète J.-B. Elissamburu*, Gure Herria 41 (1965, 5, Abend.) 278-288. orr.

(8) ACG (= Archivio Casa Generalizia dei Fratelli delle Scuole Cristiane), Via Aurelia, 476. Roma.

ton d'Iholdy; arrondissement de Mauléon, Dép. des B^{es}. Pyrénées” (9). Jaiotagiriak zera dio haren gurasoei buruz, “Jean Elissanburu préposé de la douane dans la brigade de Helette. Demeurant dans la maison d'Errecart, âgé de trente un ans”, eta ama “Gracianne Indart âgée de trente un ans” (10).

Hobeto ezagutzen dugu aitaren aldetiko jatorria. Mixel Elissambururen aita, Jean, eta Jean-Baptiste olerkariarena, Michel izenekoa, anaiak ziren, biak baigorritarrak, ogibidez biak aduanetako goardak.

Askotan aipatuko zituzten Errecart-ekoen artean aduanetako arazoak. Ez zen hori, haatik, ele bakarra izanen: eskola eta irakaskintza mundua ere jalgi zitekeen Errecart-eko sukaldera: zeren denen arbaso xaharra, Piarres Elissamburu aitona baigorriarra, errient izana baitzen Baigorriin, eta osaba Michel, olerkariaren aita, goarda sartu aurretik, irakasle izana baitzen Orzaize bailarako Arrosan.

Noiz arte bizi izan zen Mixel mutikoa Heletan? Lafittek dio, eta beste askok berarekin: “*passé son enfance à Hélette*” (11). Egiaztatu beharreko datua iruditzen zait. Izan ere, Baionako aduanetako artxiboan Mixel/Innocentius-en bi anaia aipatzen dira, douanier izandakoak, bata Jean, Heletan 1827an jaioa, bestea Martin, 1832an jaioa, baina ez Heletan, Suhuskunen baizik. Ez ote da gertatuko hemen ere Dassance jaunak Michel osabari buruz dion hura?: “*Les ménages de douanniers étaient à cette époque appelés à de fréquents déplacements*”, eta hor frogatzat Michel Elissamburu baigorritar olerkari famatuaren aitaren dantzak (12)?

Mixelen aitak izendapen berria izan zuen, Hiriburua (St. Pierre d'Irube)-rat, Olabeagaren eta Lafitte-ren esanetan. Lafitte data jartzera ausartzen da: “vers 1838” (13). Ordurako Lasalletarrak Baionarat etorriak ginen. Baionako ateetan dago St. Pierre d'Irube. Lasalletarren eskolara bidali zuten ikastera bere gurasoek. Baina zein eskolaz ari gara? Zeren eta ordurako Anaiek bi eskola mantentzen zituzten. Bata 1822tik aurrera, Alexandre Dubrocq Baionako auzapeza zelarik, “le Petit Collège” tradizio handiko ikastegian, non lasalletarrek 1822tik 1852ra bitartean irakatsi baitzuten, bestea Saint-Esprit izeneko auzoan (14). Ja-

(9) ACG, GF 405, *Grandes Fiches: Frère Innocentius*, 91 eta 289 errefer.

(10) “*Michel Elissanburu à Errecart*”: ik. jaiotagiria in H.V.B., *Documentos de dos vascofilos...* Xipri Arbelbideri esker dut jaiotagiri beraren fotokopia bat, et honen arabera zuzendu ditut BRSVAPkoan sartu ziren akatsak.

(11) ik. DASSANCE, *Recherches sur la filiation...*, 287. orr., 12. oh.; Piarres LAFITTE, *Euskal Literaturaz*, Klasikoak bild., 35gna, Euskal Editoreen Elkarte / Erein, Donostia, 1990, 204. orr.

(12) ik. DASSANCE, *op. cit.*, 279. eta 282. orr.

(13) ik. DASSANCE, *op. cit.*, 287. orr., 12. oh.

(14) Izengabe, *Les Frères des Écoles Chrétiennes à Bayonne*, Bulletin des Écoles chrétiennes (Maison S. Joseph, Lembecq-lez-Hal, Belgique), 4e ann. (1910) 28-46 orr. Hor pasarte interesgarri hau irakur daiteke:

“*La satisfaction des familles chrétiennes de Bayonne n'étaient point platonique: elle provoqua*

kin badakigu Anai Jurson tolosarraren zuzendaritzapean egon zela (bera baitzen orduan bi eskoletako arduraduna) baina ezin esan ziurki bi horietako zein eskoletan egin ote zituen Mixel Elissamburu-k ikasketak, ezin esan non eza-gutu ote zituen Frerak edo Anaiak, ezta ere non somatu zuenik ere beraietako bat izatera deitzen zuela Jainkoak.

Halere, Mixel beraren obretako pasarte batek susmoa ematen dit pentsatzeko ea ez ote zen Saint-Esprit auzoko eskolan ibili. Eskola-garaiko kontuak izaten ohi dira-eta honen antzekoak... Begira zer dion: "*Orai duela berrogoi eta hamabortz urthe, ene haur denboran, ikhusten ginituen, Santo Izpiritutik atheratu eta, borthaz bortha, philtzar-tzar, luma eta burdin zahar erosten zabiltzan Yuduak eta heyen emazteak; sakelako mokanesak harturik, edo arropa kantail batekin, eginen ginituen urde beharriak bezelako batzu, eta yauzteka pharatuko ginen Yudu eta Yudusa heyen aitzinean oihu eginez: «Raka, raka! raka!».* Hek koleran laster; gu, irriz laster! Zer orhoitzapena! Orduan zalhu ginen, orai maltso gabiltza!'" (15).

Noan berriro Erromako Artxiboko "Grande Fiche"-ra. Zera dio: "*Entré au Noviciat de Toulouse, le 15 Juillet 1841 (ez 1844, Lafittek idazten duen bezala (16)), pris l'habit, le 15. Août 1841; employé, le 11 février 1842, à la Com^{te}. de St. Antonin, à une petite classe; voeux triennaux, le 21 Septembre 1843, à Bordeaux, renouvelés en 1844-45-46-47-48-49-50-51. Profession [perpétuelle], le 21 Septembre 1851, à Bordeaux. Bréveté, le 19 Août 1848, à Dax*" (17).

Hor dugu, bada, Mixel Elissamburu heletarra euskal lurraldetik urrun 15 urte zituelarik. Izan ere, urte asko igaro behar izango dute oraindik lasalletarrek

---

une fondation nouvelle. Au nord de l'Adour, s'étendait la petite ville de Saint-Esprit, alors chef-lieu de canton des Landes, aujourd'hui simple quartier de Bayonne. Il s'y trouvait depuis le seizième siècle une nombreuse et très influente colonie israélite qui, en 1839, sur vingt et un sièges municipaux, en avait conquis huit avec la présidence. Et cependant, à l'unanimité, le Conseil demanda une école de Frères qui, établie à titre de quartier, compte presque aussitôt deux cents trente élèves. L'installation en fut faite par le Frère Directeur Jurson, qui eut la satisfaction d'envoyer au Noviciat les premières vocations bayonnaises" (ibid., 33. orr.; bokaziodun batzuen izenak ematen ditu, baina horien artean ez dago Mixel Elissambururena). 1820an ireki zuten Kristau Eskoletako Anaiak Baionan lehenengo eskola. Aipaturiko Anai Jurson-en zuzendaritzak 1835etik 1842ra arteko epea bete zuen; ziur aski berari zor zion Elissanburuk Anaia izateko gonbidapena eta laguntza. Saint-Esprit-eko eta Baionako judutar elkarteari buruz berri guztiz interesgarriak aurki ditzake irakurleak in "Les Juifs de Bayonne. 1492-1992", Baionako Musée Basque-ek argitaratua.

Ik. baita ere, Georges RIGAULT, *Histoire Générale de l'Institut des Frères des Ecoles Chrétiennes*, V. t., Plon, Paris, 1945, 44. orr. Eta "Frère Jurson (1806-1894)": in *Choix de Notices Nécrologiques des Frères des Ecoles Chrétiennes*, 1e série, Procure Générale, Paris, 1933, 9-31 orr., batez ere 11-14. orr.

(15) Michel ELISSAMBURU, *Frantziako hirur Errepubliken ixorioa laburki*, Klasikoak bild., 18gna, edizio honen prestatzailea: Gabriel FRAILE, Euskal Editoreen Elkarte / Erein, Donostia, 1988, 152. orr.

(16) ik. in DASSANCE, *op. cit.*, 287. orr. eta LAFITTE, *Euskal Literaturaz*, 204. orr.

(17) ik. gorago, 9. oh.

Euskal Herrian fraile-gai moldaetxe bat izateko: 1885era arte, hain zuzen, Mauloko “*le château Ager*” ou “*le domaine Aguerria*” izan-arteraino, aita Jean-Pierre Arbelbide misionestaren ofizio onei esker (18). Elissambururekin batera, 1841an 118 gaztek sartu ziren Tolosako nobiziaduan. Haiek garaiak! (19)

Nobiziadua, erlijioso bizitzarako lehenengo urratsa. “*Le postulant Mixel Elissamburu s'appellera dorénavant Frère Innocentius*”. Urtebeteko nobiziadua burutzeraz iritxi gabe, berehala irakaskintza-praktikak. Ez Akizen, Olabeagak (20), eta bere segidan Lafittek (21), dioten bezala, Tarn-et-Garonne-ko departamentuan baizik. Saint-Antonin herrian, udalaren kristau-eskolako (22) “*dans la petite classe*”, hau da, 5-6 urteko ume txikienekin, hain zuzen.

II. HAZPARNE

Mixel Elissamburu Saint-Antonin-era iritxi orduko bazebilen freren zuzumurrua Lapurdiko Hazparnen. Izan ere. 1841eko urtarrilaren 19an “*A mon très Honoré Frère Philippe Supérieur Général de l'Institut des Frères des Ecoles Chrétiennes, faubourg St. Martin, Paris*” idatziriko gutuna igorri zion DEYHERALDE apez misionestak Hazparnetik, honako hau esanez:

“En vérité, je ne sais comment vous témoigner ma reconnaissance ainsi que celle de toute la paroisse d'Hasparren pour l'accueil que vous avez daigné accorder à notre demande.

Vous ne pourriez pas vous imaginer le pieux élan de six mille âmes pour un établissement des Frères au milieu de nous. Je ne crois pas que vous puissiez avoir dans toute l'étendue de votre institut un théâtre plus heureux pour le bien public et pour le bien particulier de votre excellente congrégation. Notre pays donnera bien des sujets à votre noviciat. Bien indigne sans doute d'une pareille faveur, mais Prêtre, je me jette en esprit à genoux à vos pieds, mon très Honoré Frère, pour vous prier, pour vous conjurer de nos envoyer au plus tôt trois chers Frères à Hasparren; déjà on y travaille à organiser les salles et la maison, et tout sera prêt incessamment. [...]” (23).

Deyheralde apezaz, Hazparneko apez misionesta eta elkarte-buru zen orduan. Jean-Baptiste Garat hazpandarra izan zuten misionestek fundatzaile eta

(18) Georges RIGAULT, *op. cit.*, VII. t., 99-100. orr. Eta ARBELBIDE, *Archives des Missionnaires de Hasparren (Basses-Pyrénées, Pays Basque)*, Tip. “La Vasconia”, Buenos Aires, 1898, 162-177. orr.

(19) Frère LEMANDUS, *Histoire des Frères de Toulouse 1789-1850*, Toulouse, L. Sistac, 1909, 402.486-491. orr.

(20) Iñaki OLABEAGA, *op. cit.*, 143. orr.

(21) Piarres LAFITTE, *Euskal Literaturaz*, 204. orr.

(22) Frère LEMANDUS, *op. cit.*, 313.330. orr.

(23) Erromako ACG, NC 570, 2. dos., 1.

buru. Aita Garat, izengoitiz “*aita Pikassarri*”; Minotz auzoko Pikassarri etxe ederreko seme baitzen (24).

Garbi asko azaltzen du Arbelbidek fundazio honen xedea eta arrazoina: “*Il (le P. Garat) conçut alors (pendant qu’il était vicaire à Hasparren), en 1822, le projet d’établir une maison de missionnaires. Les âmes se trouvaient dans une grande pénurie; voilà pourquoi, le P. Garat procura le plus grand bien au basques, en élevant une maison de missionnaires. En 1830 éclatât encore une misérable révolution, qui dispersa les missionnaires de toute la France, même ceux de Hasparren. La tourmente révolutionnaire passée, le P. Sarrote fut le seul à revenir à Hasparren; mais de nouveaux auxiliaires arrivèrent au P. Garat*”: Aita Deyheralde, Etcheberry, Hiriart, Hirigoyen, Curutchet, Cotiart, Berho de Macaye. “*Tous les pères émirent les trois voeux de religion, et vécurent sous la sauvegarde de la Pauvreté, de la Chasteté et de l’Obéissance*” (25).

“*Vous ne pourriez pas vous imaginer le pieux élan de six mille âmes...*” (Deyheralde, 19.01.1841eko gutunean). Zer eta nolakoa zen orduko Hazparne? Joseph ZABALO jaun hazpandarrak, “*L’église de Hasparren à cent ans*” liburuska guztiz interesgarrian, orain ehun urteko Hazparnerat itzultzen ditu begiak: Ez zaigu erraz neurtzea, dio, gure herriaren garrantzia, eta aipamen zehatz batzuen bitartez, aise asko igartzen du batek “*que Hasparren faisait réellement figure de capitale d’un Pays Basque intérieur beaucoup plus retranché qu’aujourd’hui*”. Sei mila biztanleko herria. Garai berean, Donibaneke lau mila zituen; Hendaiak, 1.500; Kanbok, 1.600; Maulek, 2.000; hegoaldean, Irunek, 5.000; Bilbok, 8.000. Gainera “*l’activité économique de Hasparren fait l’envie du Pays Basque et l’admiration des étrangers*” (eta datu zehatzak ematen ditu guzti hori frogatzeko) (26).

1841eko urriaren 11n iritxitako hiru Anaia lasalletarrak eskola ematen hasi ziren. Fr. Délphin, zuzendaria; Fr. Jumaël, euskalduna, eta izen bitxiko Fr. Kyrec, “*dit Augustin*” (27). Bi ikasgela ondo beteak; ikasturtearen bukaeran, 100 bat mutiko (28). 1848: zertzelada esanguratsu hau irakur genezake Erromako gure Artxiboak gordetzen duen “*Historique*” delako batean: “*Quoique le fr. Delphin fût universellement aimé et estimé à Hasparren, on regrettait cependant qu’il ne fût pas basque; voilà sans doute pourquoi en 1848 on le remplaça par le Fr. Innocentius, jeune frère basque, breveté à Dax deux mois aupara-*

(24) Deyhéralderi buruz, ik. ARBELBIDE, *op. cit.*, 149-152. orr.; Aita Garat-i buruz, ik. ARBELBIDE, *op. cit.*, 33-39. orr.

(25) ARBELBIDE, *op. cit.*, 36-37. orr.

(26) Joseph ZABALO, *L’Église de Hasparren à cents ans*, Typo-offset Larre, Hasparren, d.g., 36 orr.

(27) ARBELBIDE, *op. cit.*, 51. orr.

(28) Erromako ACG, NC 570, 1.dos., 19-20. orr.

vant. Sous son habile direction l'école des Frères continua à prospérer..." (29).

Baina Elissamburu Hazparnera etorri ondorengo sei urteko kontuak dira horiek. Izan ere, sei hilabete besterik ez zituen egin Saint-Antonin. 1842ko irailean etorri zen lehenengoz Hazparnera: eskola ematera eta elkarteko sukaldaritzaren ardura hartzera. Bi urte terdi ondoren, Akizen ikusten dugu (1845.02.27tik aurrera). Akizetik Hazparnerat ekarri zuten 1848ko irailean, Zuzendari eta Ikuskari kargua eman zioten. "Behin betirako Zuzendari"..., zeren hortik aurrera, 1892ko apirila arte kargu berean ikusten baitugu Hazparnen (30). Berrogeitalau urte zuzendari! Aspertzeko lain... Ez, baina. Hustuketa ederrean, bere guztia emateko lain!

Eskola honi buruz datu guztiz interesgarriak aurkezten ditu Arbelbidek "*Archives des Missionnaires de Hasparren*" liburuan (31); horrez gain, badituzte esku artean Deyheralde apaizak Pariseko Anaiburuari idatzitako gutun pila eta handik berari igorritako erantzunak. Horien artean, Anai Mixel Elissamburuk idatzitako batzuk ere, altxor preziatua (32). Baina nahikoa zaigu lauzpabost gauza garrantzitsuenak aipatzea.

San Jose izeneko ikastegia eta barnetegia. Ikaslegoa: batzuk hazpandarrak (kanpoko ikasle eran), besteak inguruko parroketakoak (barneikasle eran). Hautzat etxetxo bat erosi zuen Deyheralde, eta *Pensionnat St. Joseph* izenez bataiatu zuen. Bi eratako barneikasleak: egun osoko zerbitzuaren truke (irakaskintza barne) hilabeteko 20-25 libera ordaintzen zituztenak, eta mantenua etxetik ekarri, bertan prestatu eta lojamenduaren truke hilabeteko 6.50 libera ordaintzen zutenak. Hamar urte bitartez Hazparneko eskola école libre/eskola pribatua izan zen. 1852an, udalbatzak hala eskaturik, eskola publiko eta komunala bihurtu zen. Anai Innocentius irakasle publiko izendatu zuen Pabeko Akademiaburu Jourdan jaunak. Maila hori gorde zuen eskolak 33 urte luzetan, hau da 1885ra arte; urte horretan, "*par décision du Conseil départementale, l'école communale tenue par les Frères a été laïcisée, malgré le voeu unanime du Conseil municipal. Mais comme le local appartient aux Missionnaires, les élèves ont continué à fréquenter les mêmes classes, après qu'elles ont été annexées à l'école libre déjà existante [...]*".

Ospe eta emaitza handiko eskola bihurtu zen San Jose Ikastegi hura. Herriko jendearekilako zerbitzuaz gain, barnetegia goraka joan zen urtez urte: 1830en 30 barneikasle egon ziren; 1852an, 84; 1856an, 104; 1860an, 163 eta horrela mantendu ziren 1884ra arte, non "*les nouvelles alarmantes du choléra en France et surtout à Toulon et à Marseille, ont occasionné le départ d'une*

(29) Erromako ACG, NC 570, 1. dos., 3. orr.

(30) Erromako ACG, GF 405, *Grandes Fiches: Fr. Innocentius*.

(31) ARBELBIDE, *op. cit.*, 44-51. orr. (*Fondation de l'École de Frères (Lettres)*), 51-55. orr. (*Extrait des Études*), 56-60. orr. (*Pensionnat: cuisine, dortoirs, etc.*).

(32) Erromako ACG, NC 570, Hasparren, 1-5 dos.

trentaine d'élèves espagnols avant la fin de l'année scolaire". Baina Hazparnerako joerak berehala hartu zuen ohizko gorakada. Hurrengo urtean 130 baziren, 1887an inoiz baino gehiago izatera iritxi ziren eta bere hartan jarraitu zuen. Ez beti halere. Kubako gertakizun eta katramilek ondorio ekonomiko latzak ekarri zituzten Espainian, ondo nozitu zituen familia askoren patrikarak; haren ondorioz, Hazparneko bidea hartzen zuen mutil andana eder hura gero eta urriago bihurtu zen (33).

Hor dugu, bada, Mixel Elissamburu eskola horretako kapitana pilotu trebe baino trebeago: Begira zer dioten Arbelbide eta Haristoy-k honi buruz.

"Le F. Innocentius n'avait que vingt-deux ans, quand il prit la direction de l'école. Instruit, aimant passionnément l'étude, doué d'un caractère énergique, quelque peu rude, et de talent rare d'enseigner, il donna un nouvel essor aux études. Tel fut son succès que le nombre des pensionnaires s'éleva jusqu'à 160, venus les uns du pays basque français, les autres d'Espagne où el colegio de Hasparren jouit d'une réputation bien méritée. Les espagnols au nombre de plus de 100, dont 40 madriléens, vinrent de toutes les parties du royaume voisin. Aussi fallut-il agrandir plusieurs fois le pensionnat" (34). "Bezero" hauek kontuan hartuta argitaratu zituzten, hain zuzen, *"Vocabulaire trilingue français-espagnol-basque"* eta *"Recueil de Chants Religieux Latins, Basques, Français, Espagnols à l'usage des élèves de l'École Chrétienne de Hasparren"* (35).

"Caractère énergique, quelque peu rude": bai, hala omen zen gure Mixel Elissamburu heletar hazparnetua. *"Eta denbora berean dena bihotz zen, dena*

(33) Erromako ACG, NC 570, Hasparren, 1. dos., 3. *"Extrait de l'Historique"*, eta datu haultzak: Archives Historiques F.E.C (124, Cours Gambetta, 33400 TALENCE), ED Hasparren, *"Hasparren (Historique)"*, 94. orr. eta hurr.

(34) ARBELBIDE, *op. cit.*, 52. or.; I. OLABEAGA, *op. cit.* 143. orr.; ik. baita ere, LIZUNDIA [=Nikolas ALZOLA GEREDIAGA], *Páginas históricas*, in *San Marcial* (—rgano del Colegio San Marcial y de la Asociación de Antiguos Alumnos de Irún), V (1925), n.º 25 (enero): Hazparneko ikastegian ikasle izandako zenbait aipatzen ditu; ik. ikasle horietakoren bat in P. Vicente GUIMER—, S.J., *Marino y Misionero o el P. Julián de Madariaga. De la Compañía de Jesús. Misionero en las islas Marianas, Carolinas y Marshall*, Imp. y Lib. de Eulogio de las Heras, Sevilla, 1929, 19-22. orr. (ez al da hau izango Anai Nikolas Alzolak goiko artikulua horretan zeharka aipatzen zuen liburua?): *"En su biografía «MADARIAGA, MARINO Y MISIONERO», que escribió el Padre Pons (?) se habla ampliamente (?) del Colegio Hasparren y de un Hermano de origen español (?), que suponemos sería el Hno. Juvénal-Martyr"* (Aita Juan Pons jesuitak ere bilbotar misiolariari buruz biografia bat idatzi ote zuen? Badakigu, hori bai, elkarrekin egon zirela misiotan); Saturnino GALLEGÓ f.s.c.-ek, *Sembraron con amor. "La Salle". Centenario en España (1878-1978)*, San Sebastián, 1978, Hazparneko beste ikasle ohi bat aipatzen du (ik. 461. orr., 45. oh.).

(35) F. J.-M. [Frère Juvénal-Martyr = Arnaud Agirre Iribarnegaray], *Vocabulaire trilingue Français-Espagnol-Basque suivi des Verbes auxiliaires, des Conjugaisons modèles, des principaux Verbes irréguliers, etc. Le tout dans les trois langues*, Bayonne, A. Lamaignère, 1899, VIII+ 224 orr.; *Recueil de chants religieux latins, basques, français, espagnols à l'usage des élèves de l'école chrétienne de Hasparren*, Bayonne, impr. Lasserre, 1893, 295 orr.; bada 1900ko beste argitalpen bat ere, 271. orrialdekoa.

maina erientzat, dena emaitza behardunentzat, eta dena othoitz denentzat" (36). Bertzalde, garai hartako pedagogiak gaztigua onartu eta laudatzen zuen, bai familia barruan, bai eskolan. Zaplastekoa eta gaztigua orduko heziketa ohiturak ziren. Ondo asko esaten du Lafittek eta berean: "*Ez batere gaix-takeriaz, bainan iduri batzitzaien gizonaren naturaleza ez ditakela hez bortxa-ka baizik.*" Eta beste pasarte hau ere: "*Erraiten ohi omen zuen: «gaztigitzen ez dakienak ez daki zer den maitatzea; amodioz gaztiga ditzagun maitagarria-go egin nahi ditugun adixkideak*". Ondo jarria zioten, beraz, hazpandarrek, "*saindu mokor*" izengoiti esanguratsu hura.

Ez da uztekoa beste pasarte interesgarri hau: "*L'abbé Deyhéralde était un homme trop clairvoyant pour donner à ses enfants cette instruction à outrance de nos jours, qui décline tant de jeunes gens et dépeuple nos campagnes. Avant tout, il était pour l'éducation de l'enfant, pour la formation de son caractère, de sa volonté, et de son coeur. Ses idées étaient partagées par le F. Innocentius. Bien avant notre temps, ce dernier donnait des notions d'agriculture à ceux de ses élèves que leur naissance appelait aux travaux des champs; il les initia aux secrets ou aux avantages de la chimie agricole. Il ne cessait de leur faire aimer leur maison natale, la terre de leurs ancêtres, les traditions chrétiennes du Pays basque*" (37).

Eta beste hau: "*Le F. Innocentius dirigea son école pendant quarante-quatre ans avec le même succès, jusqu'à ce que, en 1892, chargé d'années et d'infirmités, il passa sa charge au F. Juvénal, son ami et compatriote. Nous ne parlerons ni de son inexorable fidélité aux devoirs religieux, ni des souffrances atroces de sa dernière maladie endurées avec la plus grande résignation; nous dirons seulement que toujours au courant de tout ce qui se faisait dans son école, il consacra les rares répités de sa maladie à composer d'excellentes brochures dans la langue basque, qu'il possédait admirablement*" (38).

III. MIXEL ELISSAMBURU, EUSKAL IDAZLE

Hasteko pentsamendu hau datorkit lumara: *idatzi* zuelako, eta *euskaraz idatzi zuelako* dugu gaur gogoan Mixel Elissamburu. Horregatixe ospatu nahi izan duzue gaur heletar hau Euskaltzaindiak eta Heletako herriak. Ez genuke, ziur aski, horrelakorik egingo, euskal idazle agertu izan ez bazen (39).

(36) P. LAFITTE, *Euskal Literaturaz*, 205. orr.; ik. Iñaki OLABEAGA, *op. cit.*, 143-144. orr.

(37) ARBELBIDE, *oc. cit.*, 53-54. orr.

(38) ARBELBIDE, *oc. cit.*, 52-53. orr. Liburu hauek aipatzen ditu hor: 1.º *Framazonak eta Frantziako hirur errepublikak*; 2.º *Joannes Batista dohatsuaeren bizia*; 3.º *Zer ziren leheneko (sic) Eskualdunak*.

(39) Euskal idazle izateaz gain, euskalduntasunaren ereile eta suspertzaile izanaren merituz

Liburu hauek utzi dizkigu:

a) Historia eta giro politikoarekin zerikusia dutenak, bi liburu:

1) *Framazonak*, 1888 edo 1889an argitaratua.

2) *Framazonak (bigarren edizioa) eta Frantziako hirur Errepubliken ichtorioa laburzki*, 1890.

b) Euskal ohiturekin zerikusia duen liburua: *Lehenagoko eskualdunak zer ziren*, 1889.

c) Hagiografia sailean, La Salleko santuaren bizia: *Joannes Batista dohatsuaren bizia*, 1891.

d) Deboziozko liburu bat: *Sakelako liburuchka edo giristino guzientzat on den esku liburu ttipia*, 1892.

Baditu bertsoak edo olerkiak ere.

Deskriba ditzadan piska bat liburu horiek.

1. Framazonak

62 orrialdeko “*liburu ttipi edo labor*”ra. Azaleko izenburua, “**Framazonak**”. Barnekoa, berriz, luzeagoa: “**Zer izan diren eta zer diren oraino Framazonak munduan**”. Izenburu laburrez ezagutua eta aipatua izan da. 1888ko edo 1889ko liburuska dugu (Bayonne, Imprimerie Lasserre, rue Gambetta, 20) (40).

bikaina aitortu behar diogu Mixel Elissambururi, dudarik gabe, Hazparnen irakaskintzan eta eskola-zuzendaritzan bota zituen urte pila haietan. Lafittek, Jean Hiriart-Urruty aipatzen zuen eskola hartako ikasle izandakoen artean: “*Lehenik ibili zen eskolan Hazparne, fraiden manupean, eta han ezagutu zuen «Frère Innocentius» famatua, Michel Elissanburu, «saindu mokor», eskual idazle bizia*” (in “*Mintzaira, aurpegia...*”, 17. orr. Gaur eguneko beste Jean Hiriart-Urruty Euskaltzaindikoa egin zuten egunean, agur hitz hauek zuzendu zizkion Villasante Euskaltzainburuak: “*Hazparne hiri famatua da, euskal literaturan anitzetan aipatua, Lapurdiko hiri handienetakoa, euskara atxiki duten herrietan tarrotuena segurik. Euskal literaturaren historia egitean hamaika aldiz topo egin dut Hazparneko herriaren izenaz. Hemen zen eta da oraino Misionesten etxea, zeinetan bizi izan baita euskal idazleatarik franko. Lasalletarrek ere kolejio bat jarri zuten hemen gazteentzat et hortik pasatuak dira idazle hoietarik ez gutti. Eta hala beti Hazparneren izenaz topo egiten nuen. Beste zenbait Hazparnen bertan egonak dira apez. Eta azkenik beste batzuk Hazparneko bereko semeak dituzue. Hazparneko Misionest izandakoen artean hor da Haramboure... hor da ere Arbelbide... Hazparneko kolejioan ikasitakoen artean, berriz, euskal idazle mordoa dugu: Lap-hitz, Barbier, Landerretxe, Monseigneur St. Pierre... Eta Frère Innocentius bera, Lasalletarra, Hazparneko kolejioko buru, Elissamburu poetaren lehengusua, euskal liburuen egile da hura ere. Ez da mirestekoa hainbeste idazle euskararen amodioan sutuak atera baditu.” (ik. EUSKERA, XXII, 2. aldia (1977), 323-324. orr.).*

(40) Noizkoa da liburutxo hau? Vinson-ek 1890koa dela dio (*Essai d'une Bibliographie de la Langue Basque*, Paris, 1891, 408 orr.). Zalantzan jarri beharreko data da hori. Gabriel Frailek

“XXX.” sinatzen duen norbaitek zertzelada interesgarri batzuk ematen ditu: “*Irakurtzaile Maitea, asko presunen chedetan sartzeko, ESKUALDUNA izena duen gazetan agertu izan diren artikulua, Framazonen gainean, hemen elgarrekin juntatzen ditugu, hamar kapitulutan*” (41). “«Gorri» deitu ezkertiarrek «*Le Réveil basque*» astekari bat jalgi zuten 1886an. Louis Etcheverry Donazarreko deputatu-gai «xuriak» [=eskuindarrak] pentsatu zuen behar zela bisian-bis astekari girixtino bat ezarri. 1887ko martxoan ateratu zuen Eskualduna deitu astekaria”. Astekarian idazten zutenen izenak aipatzen ditu Lafittek. Idazleak, nonbait, hiru errient ziren, hamaika apez, hamalau jaun, eta bi fraile, biak lasalletarrak, Hazparden irakaskintzan zihardutenak, Frère Juvénaleta Frère Innocentius, azken hau gure Mixel Elissamburu (42).

Bere laburrean, hamar kapitulutan jositako liburuska dugu. Beroietan, tesi nahikoa sinplea azaltzen da. Mami hortaz jabetzeko, nahikoa da kapituluetakoa izenburuak irakurtzea:

---

datu interesgarri bat ematen du, *Frantziako hirur Errepubliken itxorioa laburki* prestatu duen berrargitalpenean; honela dio: “Baionako *Musée Basque*-tik eskuratu dugun ale batean honako hau irakur daiteke: «E.S. Dogson, 9 March 1889»” (ik. Michel ELISSAMBURU, *Frantziako hirur...*, Klasikoak bild., 18, 22. orr., 2 oh.). Ohar horrek, beranduen, 1889ra botako luke liburuaren argitalpena.

Baina bada beste zerbait, zertzelada xumea izanik, arazo hau argitzeko lain dena. Berak prestatu duen liburuak zer dakarren adierazten duenean, zera esaten digu Gabriel Fraile-k: “Lehen zatia, *Zer izan diren...*-en aldaketarik gabeko berrargitalpena da; bigarrena, guk argitaratzeko hautatu duguna” (23. orr.), eta antzeko beste hau: “*Zer izan diren...*-en berrargitalpen hutsa den lehen zatia baztertzea erabaki dugu, honen eta bigarrenaren artean jarraikitasunik ikusten ez delako, bai eta pasarte asko, hitzez hitz batzuetan, errepikatzen direlako” (27. orr., 13. oh.). Orokorki begiraruta, arrazoina du Gabriel Fraile-k, berrargitalpen hutsa dela, esaten duenean. Baina, bada, gutxienez, aldaketatxo bat: har dezagun *Framazonak* 6. kapituluan: 1. edizioan (32. orr.) hau esaten da: “*Helduden urthean mende bat izanen du erreboluzioearen hasteak. Gero laster jinzen gure lehen errepublika*”. Esaldi honen orde, bigarren edizioan (1890koan) beste hau azaltzen da: “*Badu yadanik mende bat pasaturik erreboluzioearen hasteak. Gero laster jin zen...*”. Aldaketa guztiz esanguratsua. “*Helduden urthean mende bat*”, hau da, hurrengo urtean... Argi esaten du hor idazleak 1888an ari dela idazten. Ez dakigu ziur, baina litekeena da, 1888ko urte berean argitaratua izatea liburuska; atzera eginda, 1889an. Baina ez beranduago.

Bada beste gehiagorik ere. Inork ez du erreparatu Iñaki OLABEAGAREN pasarte bati, datak argitzeko nahikoa argitasunik duen pasarte honi: “*Avec notre autorisation, il fit imprimer, il y a 4 ans, il fit imprimer, en basque, une histoire très appréciée de la Grande Révolution de 1789, ainsi que des Républiques de 1848 et de 1870. Deux ans auparavant, nous lui avions permis de faire paraître aussi, toujours en basque, d’abord une brochure très goûtée sur la Franc-Maçonnerie et puis une autre sur les mœurs des Basques d’autrefois. Enfin en 1891 il a composé une vie abrégée du Bienheureux de la Salle et un petit Manuel de Piété, contenant une méditation pour chaque jour du mois.*” (op. cit., 144. orr.). “*Avec notre autorisation*”... horrek Anaiburu Orokorra bera edo Baionako Anai Probintziak adierazi nahi dute. Dena den, gauzak oso gertutik ezagutzen duen bat mintzo zaigu hor zehaztasun handiz. “*Il y a quatre ans*” (1895an Innocentiusen heriotze urtean dio hori, beraz “il y a quatre ans” horrek 1891era garamatza); “*deux ans auparavant*”, beraz, 1889an, “*Framazonak*”1 eta “*Lehenagoko Eskualdunak...*”.

(41) *Zer izan diren...*, 1. orr.

(42) Guzti honetaz, ik. P. LAFITTE, *Mintzaira, aurpegia: GIZON!*, Aitzin-solasa, 23-42. orr.; idazleen izenak, 26. orr.

(1) Framazonak Eskual herriaren nahastera eta tzartzerat abian dire - Kalte handia egin dute Erlijioneari, Elizari, Sozietateari.

(2) Zer dire Framazonak? Framazonen istorioa iragan mendeetan.

(3) Framazonek egin zuten Franziako erreboluzione handia.

(4) Framazonek bankarrut egin zuten.

(5) Framazonak liberalak deitzen ziren - Errepublikak ez ditu atchiki bere agintzak.

(6) Laborantzak, Komerzioak eta Industriak sofritzen dute - Gobernamenduak ez ditu zergak gutitzen, baina bai emendatzen - Zeruko gobernioa Monarkia da, Ifernukoa da Errepublika - Errepublikak iraunen othe du luzaz Frantzian?

(7) Framazonen juramentu ikharagarriak - Guziak Elizaren kontra dire.

(8) Framazonek badituzte hirur chede: lehena orotan nagusi izatea; bigarrena, gauza guzien kambiatzea, Erligionea khenduz; gobernamendu guziak aurtirik; hirugarrena, Libertatearen, Igualtasunaren, Anayatasunaren izenean, zer nahi gizoneri eginaraztea.

(9) Framazonek bere lehen chedea dute jadanik bethea; bigarrena ere dute hasia eta sobera abantzatua; hirugarrena ere komplutuko dute Jainkoak ez badu, munduaren salbatzeko, alcharazten San Luis bat, Charlemagne berri bat, Garzia Moreno bat; akhabo orduan erligione guziak eta partikularzki egiazkoa.

(10) Mundua ongi eri da, eta guziz Franzia; Franzia historian zehar; Oraino ere alcha daiteke. Fidantzia izan behar dugu, baina 1.º Othoitz eta penitentzia egin dezagun; 2.º Onak elgarren alde para gaiten eta ez framazonekin; 3.º Gure haurrak giristinozki alcha ditzagun, gazeta tzarrak ez ditugu irakurtu behar, baina onak, eta bakharrrik hek kurajastatu.

“Aurkhigia”n edo aurkibidean hartutako bitxiak dituzue.

Zer esan argudio horiei buruz, nola esplikatu guzti hori? Borroka latzeko ingurugiroan bizi den lekuko bezala agertzen zaigu hor Mixel Elissamburu. Historia interpretazio guztiz alderatuaren lekuko, sinplifikazio baten lekuko: monarkia eta monarkizalea, xuxena da; errepublikanoa, tzarra, ifernukoa. Ikus dezakezuenez, Mixel Elissamburu politikaz edo ideologiaz xuri amorratua zen. Liburu ttipia eman bazigun ere, benetan irensteko gaitza, handiegia, eman zigun. Garai hartako giroan, “xuriak” —eta ez ziren, ez, gutxi, Frantziako eta Ifar Euskal Herriko gizartea guztiz erdibitua zegoen hemeretzigarren mende haren bukaeran— adoretu egiten zituzten honelako liburuek, “gorriak” aldiz errabiatu eta sutan jartzen.

Ideologiaz aparte, euskararen eta idazkeraren aldetik, liburutto hau ederra da: Elissambururen euskarak indarra du, pasionatu bat baita bera, argudioak

eman eta pilatu ahala berotu egiten da Mixel. Ezin zenezake berarekin ados egon, hortan zeuk ere galantak botako zenizkioke (Vinson-ek bota zizkion bezala (43), baina hala eta guztiz, erakargarri egiten zaizula esango nuke. Euskara hain naturala eta bizi-bizia baitarabil, freskotasunez beteriko euskara (44).

2. Framazonak (bigarren edizioa) eta Frantziako hirur Errepubliken ichtorioa laburzki

200 orrialdeko liburua. *“Baionan, Lasserre baithan imprimatua. 1890”* (45).

Lehenengo zatia *“Framazonak”* liburu ttipiaren errepika da, horregatik “bigarren edizioa”. Ondoren, *“Frantziako erreboluzioaren eta haren Errepublikaren istorioa laburzki bai eta zombait hitz bigarren Errepublikaz; nola oraiko hirugarren huntaz, azken egun huntaraino”*. Hau da bigarren zatiaren izenburu osoa.

Erreboluzio handiari ematen dio Elissamburuk zatirik zabalena: 12 kapitulu, 75 orrialde. Ondoren, zatirik laburrena, *“Frantziako bigarren Errepublikaren istorio bitxia laburzki”*: 3 kapitulu, 13 orrialde. Eta azkenik, *“Fran-*

---

(43) Julien VINSON, *Essai...*, 410. orr.: *“Réimpression d'articles publiés dans le journal l'Eskualduna. L'auteur y répète toutes les niaiseries qui traînent dans certains journaux, et montre une singulière ignorance de son sujet. Chemin faisant, il énonce des aphorismes comme les suivants: «Tous les gens canailles sont républicains - la Monarchie est le Gouvernement du Ciel; la République celui de l'Enfer - la République peut-elle durer longtemps en France?»”*.

(44) ik. P. LAFITTE, *Euskal Literaturaz*, 206. orr.: *“Frère Elissamburuk egun guzietako eskuara zerabilan; ez zuen hainbat apaintzen; ahotik bezala ateratzen zitzaion lumatik, bero-beroa, bere hartan eta elder-ziliportekin. Grazia guti zuen bainan zer indarra!”*

Gatigatzeko karrari behar balinbazaio behatu amodioaren negurtzeko, hitz dautzuet maiteko ziuztela framazonak eta errepublikanoak: zangopean derabilzka, lehertzen ditu, hil-eta ere trufatzen eta musikatzen, erkaitza eta mesprexua merke...”

Ik. Luis VILLASANTE, *Historia de la Literatura Vasca*, col. Larrun, I, Sendo, Bilbao, 1961: *“No hay que decir que el autor se manifiesta decidido antirrepublicano. Escribe con pasión, rabia y chispa, con mucha viveza, claridad y flexibilidad, y es un verdadero placer su lectura”* (178. orr.).

“Sobre todo en los escritos polémicos, en que entra de por medio el tema religioso y político, destila sangre, rompe y rasga por doquier. Allí se nos descubre por entero el alma candorosa del autor con sus amores y odios, un poco absolutos, primitivos y demasiado simples tal vez. Emplea la jerga del pueblo, vivo y movido, poco elaborado, pero espontáneo y fresco” (179. orr.).

Arlo berean, beste batzuen iritzia irakurri nahi dutenek, badute nora jo: Lino AKESOLO, in *Klasikoak bild.*, 18, 14. orr. (... *Mutila dugu bera erepublikatar nauzienen zapi zikinak eguzkitara ateratzen...*); Luis MICHELENA, *Historia de la Literatura Vasca*, col. Biblioteca Vasca, n. 7. Minotauro, Madrid, 1960, 141. orr. (*“Fue un polemista sañudo que no tuvo grandes contemplaciones con sus enemigos los radicales, vivos o difuntos, y a quien el estado de permanente indignación en que vivía prestó a veces tonos de auténtica elocuencia”*).

(45) Ik. gaur eguneko birrargitalpen bat in Michel ELISSAMBURU, *Frantziako hirur Errepublikaren istorioa laburzki*, *Klasikoak bild.*, 18gna., Prestatzailea: Gabriel FRAILE, Euskal Editoreen Elkarte / Erein, 1988, 176 orr. (1890eko edizioko bigarren zatia bakarrik argitaratzen du).

tziaiko hirugarren Errepublikaren itxorioa erdia irri egingarria eta erdia serioa”: 8 kapitulu, 41 orrialde.

Liburu hau irakurtzean, argi eta garbi ikusten da gure Mixel Elissamburu ez dela historigilea. Xurien ideologiaren hotsegile eta mezulari deituko nioke (46). Mixelen liburu honetan, nabari azaltzen da zer dagoen jokuan: elkartu ezin diren bi ikuspegi, bata bestearen aurrean, bi armada bekoz-beko egongo balira bezala, ezin elkarturiko bi konzepzio, bi pentsamolde, bi “civitas”. Elisamburu monarkizale sutsu agertzen zaigu. Historiaren filosofia eskuindar baino eskuindarragoa du. Idazten ari den une berean, berak hain maite duen eskolaren alorra guttiz pertsegitu eta hondatua ikusten du legeen eta gobernuaren aldetik. Nola bada gehiegi harritu, alor horretan beltzak gertutik ikusi eta pairatu ondoren, Elissamburu kristonak botatzen ikustean? (47).

Kontatzen digun historia alorrean arbuigarri gertatzen bada (“panfletario” hitza ez litzaioke oso desegoki egokituko), badu interesik, eta ez gutxi, pentsamolde baten lekuko dugunez. “*Zezenak errepublikan*”, eta “*Mintzaira, aurpegia: gizon!*” (48). Jean Hiriart-Urruty-ren liburuak irakurri dituenak badaki, bai, pentsamolde horren berri eta antzeko estiloaren berri, “*literatur genero*” oso erabilia izan baitzen honako hau Ifar Euskal Herrian XIX. mendean.

(46) Badakigu Frantziako historiari buruzko liburuen irakurle porrokatua zela (ik. in OLABEAGA, *op. cit.*, 150. orr.) eta zernolako iturrietan asetzen zuen bere jakin-mina.

(47) Elissambururen politika-ikuspegiaren ingurugiroa eta aztarnak nolabait argitzen saiatu direnen artean, ik. Ibon SARASOLA, *Euskal Literaturaren historia*, Hastapenak, 9, Lur, Donostia, 1971, 41-45. orr.; Piarres LAFITTE, “*Eskualduna*” kazetari buruz idatzi duenean (“*Mintzaira, aurpegia, GIZON*”) liburuari eskaini dion aitzin-solasean, 23-41. orr.; Gabriel FRAILE, in Michel ELISSANBURU, *Frantziako hirur Errepublikaren itxorioa laburzki*, 22-24. orr.

Giro horretaz astiroago sakondu eta jabetzeko, ik. Joseba INTXAUSTI, *Iraultzaren hildotik*, 1972. Guztiz interesgarria da liburu hau, Elissambururen eta beste zenbaiten izkribuak “*historiaren kontraispiluan ikus*” ahal izateko (10. orr.) - “*Denboraldi jakin bateko euskal kondairaren testoiinguru zabala ematen du, premiazkoa bait da gure historia ulertu nahi duenarentzat Europaren zein Europatan bizi izan garen jakitea*” (*ibid.*, 10-11. orr.).

Ik. *L'enseignement catholique en France aux XIXe et XXe siècles*, sous la direction de Gérard CHOLVY et Nadien-Josette CHALINE, col. Histoire religieuse de la France, n. 8, Éd. du Cerf, Paris, 1995, 294. orr.

Ik. Georges RIGAULT, *Histoire Générale...*, VII. t.: *La fin du XIXe siècle. Travaux et luttes des lasalliens en France*, 173-515. orr., batez ere 173-265. orr. Baita ere, Georges RIGAULT, *Les temps de la “Sécularisation”. 1904-1914*, col. Études Lasalliens, n. 1, Maison Généralice FSC, Rome, 207 orr.: 11-22. orr. batez ere.

Ik. Francis DEWITTE, f.s.c., *La législation scolaire sur l'enseignement primaire en France au XIXe siècle (simple rapel chronologique)*, in *Les temps de la “sécularisation”. 1904-1914. Notes et réflexions*, col. Études Lasalliens, n. 2, Maison Généralice FSC, Rome, 1991, 56-62. orr.

Ik. Pedro María GIL, in *Les temps de la “Sécularisation”... Notes...: La signification de Rigault 10 dans l'ensemble de l'histoire des Frères des Ecoles Chrétiennes*, 178-204 orr.; Pedro María GIL, *Tres siglos de identidad lasaliana. La relación misión-espiritualidad a lo largo de la historia* FSC, col. Études Lasalliens, n.4, Maison Généralice FSC, Roma, 1994, batez ere 63-221 orr.

(48) Ik. 2. eta 3. orh.

3. Lehenagoko eskualdunak zer ziren

Bayonan, Lasserre, Apezpikute giko imprimatzaile baithan, Gambettako karrikan, 20, 1889 (49).

VII+157 orrialdeko liburua. Hor argitara ematen dituen kapitulu “*gehienak agertu dire Eskualduna izena duen berrikarian*” (50).

“*Huna liburu bat atseginekin eta probetxurekin irakurt dezakezuna*” (51), dio Elissamburuk. Zergatik? Gai asko ikuitzen dituelako atsegina hartuko du irakurleak. Eta probetxuzkoa izango zaio “*Eskual-Herriko usaiak zer ziren orai duela hirur hogoi urthe*” (52) ikasiko dituelako (barne-izenburu honek argiago jartzen du, beharbada, liburuaren mamia).

Hori aurkezteko, kokaleku bat bilatu du: “*laborari etxe handi bat, Karakoetxea deitzen zutena*”, “*toki aski gora batean*”, “*Baxe-Nabarreko herri ederrrenarik batean*” (53). Berehala, pertsonaia biziak: “*atso zahar bat, azkarra, fierra, zankharra, zoina deitzen baitzen Xobadin*” (54). “*Dendari bat, Kattalin deitzen zena*” (55). Eta jarraian, kapituluz kapitulu, pertsonaia galeria bat aurkezten digu Elissamburuk: lanean, solasean, barnean daramatena aho betean hustutzen, bakoitzak dituen bizikizun, asmo eta pentsamoldeen berri emanez; beraien bitartez jakin araziko digu Elissamburuk ohitura franko, mila historia eta kontakizun, bitxikeria pila barne. “*Eskualdunen xinpletasuna beren beztimendetan*” (56), “*Familia laborariak*” (57), “*Artho xuritzea*” (58), “*Erlande Oihanzaina*” (59) doktor sabanta iduri, “*Ardiek nola erraten dituzten Ama Birjinaren litaniak*” (60), (...), “*Graziosa eta Manana*” (61), (...), “*Pilota, dantza jauziak, ttanta Maña eta dantza khorda*” (62), “*Xitaxaina, aztia*” (63), “*Sorginez*” (64)...

Hemen nolabait Elissamburuk pentagrama berria estreinatu du: doinu gozagoa atera zaio: “*cuadro de costumbres*” dei genezake, oraindik hobeto agian

---

(49) Ik. gaur eguneko birrargitalpen bat in Michel ELISSAMBURU, *Lehenagoko...*, Klasiakoak bild., 58gna, Prestatzaileak: Asier TREKU eta Iñaki NAZABAL, Euskal Editoreen Elkarteak / Ibaizabal, Bilbo, 1993, XIX + 163 orr.

(50) Ik. *Lehenagoko...*, 2. orr., 12. oh. (Klasikoak bildumaren arabera).

(51) *Ibid.*, 1. orr.

(52) *Ibid.*, 7. orr.

(53) *Ibid.*, 7. orr.

(54) *Ibid.*, 9. orr.

(55) *Ibid.*, 10. orr.

(56) *Ibid.*, 23. orr.

(57) *Ibid.*, 30. orr.

(58) *Ibid.*, 36. orr.

(59) *Ibid.*, 42. orr.

(60) *Ibid.*, 50. orr.

(61) *Ibid.*, 74. orr.

(62) *Ibid.*, 98. orr.

(63) *Ibid.*, 112. orr.

(64) *Ibid.*, 132. orr.

“cuadro de costumbres moralizatzaille”. Ezin baitio Mixelek xede moralizatzailleari uko egiterik: urte askotxo baitaramatza jadanik eskol-lanetan, irakasle-hezitzaile-katekista ihardunetan, ikuspegi hori bazterrean uzteko. “*Lehenagoko Eskualdunac ezagut araziz, ez dut bertzerik xerkhatzen baizik ene denborakoak izan ditene heien atzinekoak bezala*” (65). Eta hori dela eta, “*arcadia felix*” baitizan ager arazten du antzinako Euskal Herria.

Benetan liburu interesgarria. Baita Hazparneko eskolan irakurgai-liburu eran erabiltzeko ere. Erabili ote zuten?

4. Joannes Batista dohatsuaren bizia

Baionan, Lasserre baithan imprimatua, 1891.

XI+193 orrialde. Parada ederra eman zion Mixeli La Salleko Joan Bautista dohatsu aitortzeak bere Anaidiaren fundatzailearen bizia idazteko. 1888an aitortu zuen dohatsu Leon XIII Aita Santuak, eta handik bi urtetara atera zen La Salle-ren bizi hau euskaraz.

25 kapitulu ditu liburu honek, gehi aita Arbelbide Hazparneko Misionesten Buruzagiaren baimena, eta Prefazio bat. Liburuaren barne-egitura honelakoa da: 16 kapituluetan La Sallekoaren bizia kontatzen du; 17. eta 18. kapituluek “*La Sallek establitu duen kongregazione*”az dihardu eta haren espiritualitatea argitzen du; 19.ean “*eliza nola jokhatzen den Yainkoaren zerbitzari baten sainduen herronkan ezartzeko*” argitzen du; 20-21-22.ean La Sallek egindako mirakuluetaz ari da; 23-24. kapituluak La Sallek eraikitako kongregazionearen historia kontatzen du. Hor estadistika bat ezartzen digu (ik. 176. orr.: non dau den Frerak, zenbat diren, zenbat etxetan banaturik, zenbat eskolier beren eskoletan). Liburuaren amaieran, “*Yoannes Batista Sala dohatsuari*” kantika: errepika eta zortzi bertsu, Mixel Elissamburuk berak asmatua.

Azpimarraketa pare bat besterik ez dizkiot egingo liburu honi: a) “*gure herritar baten bizia*” azaltzen da han eta hemen (66); denek zekiten La Salleko Joan Bautista Reims-eko semea zela; baina baziren haren arbasoak Pirinio aldetara ekartzen zituztenak: zenbaitek Katalunya aldetik zetorrela, zioten; beste zenbaitek Ziburun zituela bere erroak. Joan den mendearen bukaeran eritzi horien inguruan hitz dexente bota ziren. Gaur funtsik gabekoa bezala ikusten da teoria hori, eta erabat baztertua geratu da. b) Gure Anaidian balio berezi bat du biografia honek: La Salleren *euskarazko biografia primissima* delako.

(65) *Ibid.*, 2. orr.

(66) *Sakelako...*, ik. V. eta IX. orr.

5. Sakelako liburuchka edo giristino guzientzat on den esku liburu ttipia

Baionan, L. Lasserre baithan imprimatua, 1982, 256 orr.

“*Un petit Manuel de Piété*” bezala aipatzen dute Fr. Innocentius-en gainean lasalletarrek idatzi zuten Notice Nécrologique-an (67). Zentzu zabalean hartzen bada, onar liteke Lafitte-k, Nikolas Alzola-k, aita Villasante-k dioten hura: “*il y a aussi de lui... un livre de messe*” (68), “*mezatarako liburu bat idatzi zun*” (69) edo “*compuso también un libro de misa*” (70). Askoz hobeto legokioke, liburuxto honi, Gabriel Frailek erabili duen “*deboziozko esku-liburu*” izena (71) (espainieraz tradizio hain zabala izan duen “*devocionario*” izenaren antzera). Arbelbidek, liburuska berari buruz idatzitako baimen-gutunean dioenez, atsegin haundiz deituko luke “*euskaldunaren brebriarioa*” (72).

Elissamburuk berak komentatzen du zertaz dabilen hor: “*Liburutto huntan, mezakako othoitzak, egungo eskuara klar eta chinplenean dira (...)* Aste guziez kofesatu nahiko denak hatzemanen du liburu ttipi hortan berean kofesione on baten egiteko model erretech (...) Hartan ikhusten da gisa berean (...) nola probetchoski (...) egin daiteken (...) khurutzearen bidea (...) Ilhabetean egun den bezenbat meditazione, bai eta bertze batzu gizonaren lau azken finen gainean, berdin han aurkhitzen dire (...) Azkenik, urthe guzieren erran daitezken (...) othoitz, salmo, hymno eta bertze khantu baten liburu ttipiak baditu” (73).

Bukatzeko esan behar da, lehenengo bi zatiak, hau da, othoitzak / meza / debozioak (1-69 orr.) eta gogoetak (69-186 orr.) euskaraz eskaintzen dituela.

(67) Ik. Iñaki OLABEAGA, *Michel Elizanburu...*, 144. or.: “*Enfin en 1891 il a composé une vie abrégée du Bienheureux de la Salle et un petit Manuel de Piété, contenant une méditation pour chaque jour du mois*”. Argi dago OLABEAGAK Elissambururen biografia “luzea” erabili zuela, ez Parisen ofizialki eskaini ziotena, honako hau bidali zitzaiena baina askoz motzagoa eta kimatuagoa (biografia “motz” hori in *Notices Nécrologiques trimestrielles*, n.º 467 (Janvier, février, mars 1895), Paris (rue Oudinot), 1895, 6-11 orr.). Anai Jean Olhagaray-ren gutun batek egiaztatzen du bazela biografia “luze” bat: “*En fouillant les Archives de la maison [Maison Aguerria, Maule] je viens de retrouver une copie de la Notice nécrologique du ch. fr. Inocentius (sic), avec force détails comme on devait les faire autrefois, quite à supprimer le cas échéant. J’ai le plaisir de vous l’envoyer afin qu’elle puisse vous servir pour préparer votre conférence.*” (Fr. Jean, Mauléon le 28 Janvier 1958, Anai Iñaki Olabeagari). Ez dut inon aurkitu Olabeagak bere hitzaldian erabilitako biografia “luze” hori. Pena litzateke ale bakar hori erabat galtzea!

(68) P. LAFITTE, *Le Basque et la littérature d’expression basque en Labourd, Basse-Navarre et Soule*, Baiona, 1942, 66-67. orr.

(69) “*Nere Anai ta adiskide Balentin Berriotxoak dioenez: «Mezatarako liburu bat idatzu zun...»*, in OLABEAGA, *op. cit.*, 144. orr.; ik. in LIZUNDIA [= Nikolas ALZOLA], *Páginas históricas...* Ik. gorago, 34. oh.

(70) Luis VILLASANTE, *op. cit.*, 179. orr.

(71) Michel ELISSAMBURU, *Frantziako hirur Errepubliken...* 21. orr.

(72) “*Zer da ezen horrelako Esku-Liburu girichtino Eskualdunarentzat? Zer ere baita Apezarentzat Brebriarioa, eta gauza berbera. Erran nahi baita Eskualdunak hor aurkhituren dituela othoitzeko behar dituen argi eta laguntza gehienak; eta hortakotz zuzenez deritzateke Eskualdunaren Brebriarioa*”. [II]. orr.

(73) *Sakelako...*, Prefazioa, V-VI. orr.

Azken zatia, aldiz, zenbait otoitz / salmo / hymno / bertze khantu, latinez bazarrik ematen ditu.

Liburutxo honi buruz idatzi duten zenbaitek ez dute esku artean erabili, beraz, zera diotenean: “*Sakelako liburuxka argitaratu eban; ba ditu bertan olerki goxoak*”; edo “*olerkari ere ba-genuen Anai Inozenzio... Sakelako liburuxkan ba-ditu, prosaz gain, olerkitxoak ere, gozo ta atseginez moldatuak*” (Onaindiak) (74), edo Nikolas Alzolak berak: “*No sé cuáles serán de Anai Inozentzio los cánticos que figuran en el Sakelako Liburuchka*” (75), edo Auñamendi Enciclopedia-n (76): “*A los 66 años publica Sakelako Liburuchka (Hay poesías además de la prosa)*”.

6. Bertsokak edo olerkiak

Lafitteri (77), batez ere, zor diogu, Elissambururen arlo hau pittin bat argitu izana, eta iturri horretara jo dute gero Elissambururi buruz idatzi dutenek.

Hau dio Lafittek: “*Liburuez bertzalde Frère Innocentiusek bertsu batzu egin zituen, ez bakarrik bere elizako liburuan ezarri kantikak, baina bertze zorbait ere. Hain xuxen eskuratu zaizku hiru kantu beren musikarekin «Herrian» ager-araziko ditugunak. Hiruak 1891koak dira: **Toxa, Zinta gorria eta Ameriketara***”. Dassance-ek honela aipatzen ditu abesti horiek: “*Ameriketara noha*”, “*Toxa*”, “*Zeta-zinta gorria*”(78). Agerrarazi ote zituen Lafittek HERRIAN kantu horiek? Agian bai, baina nik ez ditut ezagutzen oraindik.

“Bere elizako liburuan ezarri kantikak”, zioen Lafittek arestian aipatutako pasartean. Dassance-ek, Lafitteren eskutik, “*Hel gaiten guziak, hel Beletelemarat*” kantikaren izenburua eman zuen (79). “Bere elizako liburuan” hori, zilegi beki berrito azpimarratzea, EZ da “Sakelako liburuchka”, esku-liburu ttipi honetan ez baitira azaltzen latinezko himnoak baizik, Elizak liturgian erabilikoak, hain zuzen! (hala nola, *Lucis Creator optime, Alma Redemptoris Mater...* eta antzekoak).

(74) Aita ONAINDIA, *Milla Euskal-Olerki Eder*, Karmeldar Idaztiak, Larre-Amorebieta, 1954, I. t., 458. orr.; Santiago ONAINDIA, *Euskal Literatura*, 2. t. (XIX mendea), Etor, Bilbo, 1973, 181. orr.

(75) H.V.B., *Elissamburu el fraile*, BRSVAP, 24(1968) 109. orr.

(76) s.v. “Michel Elissamburu”, in *EGIPV*, B, I: Literatura, Auñamendi, Donostia, 1969, 685-686. orr.

(77) HERRIA, 1967 (Abend. 14, 5. orr.); ik. P. LAFITTE, *Euskal Literaturaz*, 206. orr.; Anai Nikolas ALZOLAK, bere “*Elissamburu el fraile*”-n dioenez, pozez irakurri zuen “noticia bibliográfica inozentziana importante” hori, bazituela zituela, alegia, Innocentiusek liburuez bertzalde bertsu batzuk: ik. BRSVAP 24 (1968) 109. orr.

(78) Louis DASSANCE, *op. cit.*, 287. orr., 12. oh., ohar osoari honelako sarrera egiten diolarik: “*Voici une note abrégé sur le frère Innocentius et son oeuvre que nous devons à l’obligance de M. le chanoine Pierre Lafitte*”.

(79) Louis DASSANCE, *ibid.*

Zein da, bada, “*elizako liburu*” hori “Sakelako liburucha” ez bada? Galdera berdina egiten zion bere buruari Anai Nikolas Alzolak (80), eta, argibide berrien ezean, berak egin zituen hipotesiez aparte, ezer gutxi esaterik dago. Ziur asko, Lafittek Hazparneko ikasleentzako argitaratu zituzten “*Recueil de chants...*” horietakoren bat zuen buruan hori idatzi zuenean. Vinson-ek 1893ko argitalpen bat ezagutu zuen (81). Nikolas Alzolak beste bi argitalpen aipatzen ditu, 1900koa eta bestea 1892koa (baina garbi dago azken hau oker dagoela, Sakelako liburuchkari buruz ari baita hor (82)). Dena den, “Recueil” horietako kantika bat bakarrik ezartzen zaio zuzenki Elissambururi, dirudienez: “*Hel gaiten*” izenburukoa, hain zuzen (83); Lafittek, hala ere, pluralean aipatzen ditu (“bere elizako liburuan ezarri kantikak”, baina ez du horretaz argibide sakonagorik ematen).

Honetaz aparte, Elissamburu berarena dirudi, *Joannes Batista dohatsuaren bizia* liburuan ematen den kantika (“*Yoannes Batista Sala dohatsuari*”), La Salleko Joan Bautistari zuzendurikoa, alegia (84).

7. Elissambururen euskara

Ahoan eta luman gorde zuen, lerdan eta bizi, euskara Mixel Elissamburuk. Bere bihotz-taupadak euskaraz emanaz sentitzen zituen... Horra zer zioen: “*Es-kuara, erran nahi da, gure aitaamen besoetan lehen lehenik ikhasi dugun mintzairre eztiá eta ederra...*” (85). Elkarrekiko elikatze prozesu miresgarri izan zuten hortan, bai Mixelek, bai Harparnek: Oso gazte zelarrik, euskaraz ondo zekiellako bidali zuten Anaiburuek Hazparnera; eta Villasanteren esanetan, “*euskara atxiki duten herrietan tarrotuena segurik*” (86) zen Hazparneko herri hark euskalduntasun horri giro aparta eman zion, baita euskara landu eta bideratzeko aukerak eta eskakizun zorrotzak ere. Jator jokatu zen Elissamburuk,

(80) Ik. H.V.B., *Elissamburu el fraile*, 109. orr.

(81) Julien VINSON, *op. cit.* -*Additions et corrections*, Bilbao, t. 1**, 656 orr.: *RECUEIL de chants religieux latins, basques, français, espagnol, à l'usage des élèves de l'école chrétienne de Hasparren, Bayonne, impr. Lasserre, 1893. Pet. in-8 - 295 p. Les chants basques occupent les pages 37-175, 289-292.*

(82) H.V.B., *Notas de bibliografía vasca. “Kantika eskuarak” de Hasparren: 1900: “En las páginas 35-156 del Recueil de Chants Religieux Latins, Basques, Français, Espagnols à l'usage des élèves de l'École Chrétienne de Hasparren, Bayonne, Imprimerie-Librairie Lasserre, rue Gambetta, 20. 1900. Se incluyen noventa y tres cantos en vascuence en la sección titulada «Kantika Eskuarak», cuyos títulos son los siguientes...”*: BRSVAP 25 (1969) 590-592. orr.

(83) Onaindiak dakarren bertsioa (in *Milla Euskal-Olerki Eder*, I. t., 458. orr.) eta 1900eko “*Recueil de chants...*”-ek dakarrena ez dira guztiz berdinak.

(84) Ik. Anai Martin Jose LASA, *Salleko Joan Bautistari goratzarreak euskaraz (II)*, UNÁ-NIMES aldizk., 1979 (abend.), 109-119. orr., batez ere 113. orrialdean diodana.

(85) *Frantziako hirur Errepubliken...*, 35. orr.

(86) Ik. *Euskera*, XXII (2. aldia-1977) 323. orr.

ez zion gibela eman erronkari. Villasante beraren iritzian, “*ez da mirestekoa hainbeste idazle euskararen amodioan sutuak atera baditu*” (87).

Berak beste norbaiti buruz (Arbelbideri buruz ote?) esan zuen berbera errepika genezake Michel Elissambururi buruz: “*Eskuara, gure lenguaya ederra, osoki maite zuelakotz eta hura luzaz kontserba dadin gure artean nahi izan zuen*” “*liburutto hauek*” euskaraz idatzi eta zabaltzea (88).

Zein mailatako euskara erabili zuen Elissamburuk?

Beharbada, *Sakelako liburuchka*-n dioen hura egokitzen zaie eman dizki-gun liburu guztiei: “*egungo eskuara klar eta chimplenean dira*” (89).

Hain euskal idazle aberatsa den Arbelbidek honelako iritzia eman zuen gertu-gertutik ezagutu zuen Anai Innocentiusi buruz: “*... il consacra les rares répités de sa maladie à composer d'excellentes brochures dans la langue basque, qu'il possédait admirablement*” (90). Ez da gutxi esatea, gero!

Gaurko egunetan, Elissambururen euskararen kalitateari buruz idatzi dutenek, ez dute halako euskara gorenaren mailan kokatzen, baina guztiek azpimarratzen dute bere euskara freskotasunez eta bizitasun erakargarri batez ornitua dagoela.

Hala nola, I. OLABEAGAK: “*Nere ustez ez da goi-gioienetakoa; ez zan iritxi bere lengusuaren mallara. Ala ere, urria bakarrik ez degu maitatzen; zillarria ere atsegiñ degu. Zillarrezkoa dala iduritzen zait gure Anaiaren Euskera...*”. Olabeagaren ikuspuntua euskararen garbitasun aldetik tajutua dago, batez ere; “*erdel itz asko... sarritan alperrik*” ikusten ditu erdal iturria duten liburuetan; baina “*luma arin, gozo ta gogatsu*”agoa, “*iztegi eta joskera jatorragoa, joritsuagoa*”, “*Lehenagoko eskualdunak...*” liburuan. “*Bere iztegia batzutan garbia ez izan arren, joskera bai jatorra dala, bizia, zolia!*” (91).

Koldo MITXELENak esaldi biribil horietako bat eman zuen: “*Merece una mención especial por muchas razones, ya que no por lo cuidado de su prosa, el hermano Inocencio, de las Escuelas Cristianas, en el siglo Michel Elissamburu...*”; zenbait pasartetan “*tonos de auténtica elocuencia*” somatzen dizkio (92).

(87) Ik. *Euskera*, XXII (2. aldia-1977) 323. orr.

(88) “*Ez dezaket akhaba prefazio hau, eskerrak bihurtu gabe hemen, bihotzaren erditik, gure Eskual herriko aphez guziz argitu, izpiritu zorrotz eta chuchenena duen bati, nahiz ez dudan deusik erranen haren bertute eta kalitate ederrenez. Eskuara, gure lenguaya ederra, osoki maite duelakotz eta hura luzaz kontserba dadientzat gure artean, nahi izan du, Jaun errespetagarri harrek, liburutto hau eman izan dadin publikoaren eskuetarat, hala nola yadanik ager arazi baitu gorachago aiphatu liburuchka, Framazonak*”. In *Lehenagoko eskualdunak...*¹, VIII. orr.

(89) IV. orr.

(90) ARBELBIDE, *op. cit.*, 53. orr.

(91) I. OLABEAGA, *op. cit.*, 148-150. orr.

(92) Luis MICHELENA, *Historia de la literatura vasca*, 141. orr.

LAFITTErenak dira hitz hauek: “*Frère Elissamburuk egun guzietako eskuara zerabilan; ez zuen hanbat aphaizten; ahotik bezala ateratzen zitzaion lumatik, bero-beroa, bere hats eta elder-ziliportekin. Grazia guti zuen bainan zer indarra!*” (93).

Luis VILLASANTEk balioztapen hau egin zion: “*Su estilo no está tan trabajado ni es tan solemne como el de un Arbelbide... Emplea el lenguaje del pueblo, vivo y movido, poco elaborado, pero espontáneo y fresco*” (94). Antzeko iritzi eta argudioak aurreratu zizkion Anai Olabeagari, hau Elissambururi buruzko hitzaldia prestatzen ari zen bitartean: “*Idazle bezela, zuen Frère Innocentius zer maillatan jarriko nuken jakin nahi zenuke. Ba, nere ustez, aundi oietakoa ezta izango, baiña bai ona, atsegiñez irakurtzen dana. Ba-du berez-kotasun eta jario gozoa, bere trakets-itxura ta guzti. Erdal itzak ugari ta ajol aundi gabe sartzen ditu. Ori ezin ukatu. Baiña idazle baten goibea ezte uste ortik neurtu bear danik (...). Gure frerak ango euskaldun erriarentzat idazten zuen eta ba-zekian angoen izkera bizkor, errez eta txairo erabiltzen (...) Ba-zekian bere uste ta burutapenak berotasunekin ta bizitasunekin ta libroki adierazten. Eztu, noski, Arbelbide baten izkera apaña, goitarra, solemnea, baiña bai arraiagoa ta biziagoa, naiz ta milla aldiz gutxiago landua izan*” (95).

Lino de AQUESOLOk, Villasanteren iritzi batzuei buruz ari zela, honako hau esan zuen Michel Elissambururi buruz: “*En todo caso, convendrá dejar en claro que el dicho Elissamburu no es especialmente descuidado en ese sentido*” (en el de “*escribir no teniendo «ningún empacho por echar mano de toda clase de palabras, sin cuidarse de su procedencia», como, según afirma el P. Villasante, lo hace Miguel Elissamburu*”) (96).

Orain ez asko, Klasikoak bildumarako Elissambururen liburu pare bat prestatu dituzten Gabriel FRAILE, Axier TREKU eta Iñaki NAZABAL (97)

(93) Piarres LAFITTE, *Euskal Literaturaz*, 206. orr.

(94) Luis VILLASANTE, *op. cit.*, 179. orr. Eta tesi edo iritzi nagusi eran idatzi du hor beste zerbaiz, Lino Akesolok irakurri zuenean nolabait sutan jar erazi zuen hura: “*«La historia...», del Hermano Inocencio, nos revela una característica de la literatura vascofrancesa (...) su practicidad, el ponerse al servicio de los usos y necesidades reales. Los vascofranceses saben mejor que nosotros que su lengua es lengua de hombres (...) que debe tratar temas humanos (...) empleando el lenguaje corriente y moliente de cada día (...). En cambio, en la parte española, sobre todo desde que el purismo ha prendido (...) se hace con un lenguaje tan alejado del real, que resulta incomprensible al público (...)*” (*ibid.*, 179 orr.).

(95) Luis VILLASANTEk Iñaki Olabeagari gutuna: 1958, Otsailaren 5eko gutuna, nik neuk gordea.

(96) Lino de AQUESOLO, *Una obra vasca ignorada: “Erle gobernatzalleen guidariya”*, BRSVAP, 20 (1964) 367-374 orr. Hemen jaso dudán aipamena bera, 367-388. orr. Hori irakurri ondoren idatzi zuen Nikolas ALZOLAK: “*Lino de Aquésolo apreció su vascuence en un artículo publicado en este BOLETIN, al matizar alguna opinión de Villasante referente a aspectos generales de la literatura escrita de allende el Bidasoa*” (ik. H.V.B., *Elissamburu el fraile*, 108. orr.: erref. osoa gorago, ik. 5. oh.)

(97) Gabriel FRAILE, in Michel ELISSAMBURU, *Frantziako hirur...*, Klasikoak bild.,

izan dira lehenak Elissambururen euskara aztertzen, bai euskalkien aldetik, bai hizkera beraren ezaugarri eta nolakotasun bereizle eta aipagarrien aldetik. Hor gehiago jorratu beharra dagoen arren, inork ez die meritu hori ukatuko. Gabriel FRAILEk iritzi hau eman du: “*Lapurteratik navarro-labourdin littéraire delakora emeki egin zen bilakaera honetatik at agertzen zaigu Elissamburu. Lapurterazko tradizioari amore eman behar bidean, behenafarreran oinarritutako hizkera bat erabiltzen du, aski finkatu gabea*” (98). Honako hau da, berriz, Axier Treku eta Iñaki NAZABALen iritzia: “*M. Elissamburu behenafartarra bazen ere, eta liburuko pertsonaiak Behenafarroan kokatzen baditu ere, liburu honi [«Lehenagoko eskualdunak...»] lapurteraz idatzi gura izan zuela erizten diogu, nahiz eta behin baino gehiagotan, bere jatorrizko euskalkira lerratu”... “*Liburua, arestian aipatu salbuespenak izan ezik, lapurteraz idatzia dago, ez ordea lapurtera klasikoan, herriko lapurtera erraz eta bizian baizik. Hemendik liburuan ohizko diren forma aldaera anitz*” (99).*

18gna, 25-27. orr.; Axier TREKU - Iñaki NAZABAL, in Michel ELISSAMBURU, *Lehenagoko...*, Klasikoak bild., 58gna, XI-XVIII. orr.

(98) *Op. cit.*, 25-26. orr.

(99) *Op. cit.*, XI-XII. orr.